

VANIMAD HIINA LAENSÕNAD EESTI KEELES

JINGYI GAO

Eesti keele kaks vanimat hiina laensõna *tee* ja *jaam* on kodunenud ning sellepärast puuduvad „Võõrsõnade leksikonist” (VL). „Eesti etümoloogia-sõnaraamat” (EES) on küll maininud sõna *tee* hiina päritolu, kuid mitte sõna *jaam* oma, ehkki Enn Ernits (2007) on kirjutanud mõlema sõna hiina päritolust. Käesolevas kaastöös käsitlen täpsemalt mõlema sõna hiina päritolu koos asjakohaste hiina keele vanade allikatega.

tee

EES kirjeldab selle sõna etümoloogiat nii:

tee² ... ← saksa *Tee* 'tee'. Meile saksa keelest laenatud, paljudes keeltes tuntud sõna pärineb algselt hiina keelest (lõunahiina murdest), ← *tē* 'tee'.

Enn Ernits (2007: 19–20) on seletanud selle sõna ajalugu ja etümoloogiat järgnevalt:

Tee on joogina Euroopasse tulnud XVI aastasajal Hiinast, kus seda mainiti kirjasõnas esmakordselt juba 4700 aasta eest. Eestis on Tallinna raeapteek teelehti arstirohtude hulgas nimetanud alles 1695. aastal. Aja jooksul on teed hakatud jooma kogu Eestis. Meil tuntakse kahte nimetust. Suuremas osas Eestis kasutatakse *tee* (või murretes *tii*), mis on laenatud baltisaksa sõnast *Thee*, kuid Võrumaa idaosas (Räpina, Rõuge ja Vastseliina kihelkonnas) ja Setumaal kõneldakse *tsäi*. See sõna on mugandunud vene keelest. [---]

Vene sõna *чай* on seotud põhjahiina murderühmas kasutatava sõnaga *cha* [tʃha], mis tähendab teed kui jooki. [---]

Arvatakse, et klassikalise hiina *cha* jõudis kõigepealt pärslastele, kelle keeles omandas see omasõnade analoogia põhjal kuju *čai*. Sealt siirdus see turgi rahvastele, kellelt omandasid sõna nii mongolid kui ka venelased. [---]

...*tee* jõudis eesti keelde kohalike sakslaste vahendusel. Viimased olid omandanud riigisaksa *Thee* (tänapäeva kirjaviisis *Tee*). Saksa mõiste allikaks oli aga hollandi *thee*.... [---] nad olid selle omandanud lõunahiina, täpsemini Kagu-Hiina provintsi Fujiani murdevormist *te*.

Ernitsa kaastööst tsiteeritud tekst on korrektne. Eesti sõna *tee* tuli saksa ja hollandi keele kaudu hiina keelest, Kagu-Hiinas asuvast Mini lektist.

Kuna *tee* on rahvusvaheline sõna, siis saab selle sõna ajaloo ning etümoloogia jaoks kasutada ka uurimusi teistest keeltest. Rootsi keeleteadlane Östen Dahl (2013) on uurinud *tee* variante ja koostanud vastavate sõnade le-viku kaardi.

Sõna *tee* on tagasiviidav hiina lihtsõnatüvele, mille etümoloogiline ja kirjalik tunnus ehk hanzi¹-märk on 茶, mis ilmus juba 1008. aastal avaldatud „Suur-Songi keisririigi ümbertöötatud laiendatud riimisõnaraamatus” (1008-GY: #6885), mis oli tollane hiina keele õigekeelsussõnaraamat. Selle tänapäevase mandariini hiina etümoloogiline vaste on *chá*, selle vietnami² keele etümoloogiline vaste on *trà* (edaspidi on hanzi-kirjamärk ning nüüdsed mandariini ja vietnami vasted esitatud formaadis 茶^(chá/trà)), selle põhiline tähendus on ’teetaim, tee’.

Tee-kujuline hääldus pärineb hiina keele Mini lekti Xiameni (Amoy) murdest, kus selle tüve hääldus on [tɛːʔ]^(A2), mis on *Tâi-lô* (Taiwani ametlik tähestik Mini lekti jaoks) kirjaviisis märgitud kui *tê*. See tüvi kannab A2-tooni, mis on Xiamenis tõusev toon, ning ei ole kohalikus tähestikus kandnud makronit nagu EES-is antud *tê*. Xiamen (Amoy) sai 1684. aastal Hiina Qingi Keisririigi üheks neljast väliskaubandusele ametlikult avatud meresadamaks (teised kolm olid Guangzhou, Ningbo ja Shanghai) ning sealt hakkasid hollandi kaupmehed tooma teed Euroopasse.

Tee-kujuline hääldus ja *chá/trá*-kujuline hääldus on etümoloogiliselt võrdsed. Selle tüve hääldus on 1161. aastal ilmunud raamatu „Riimide peegel” (1161-YJ), mis oli tollase hiina keele fonoloogia raamat, järgi /dʒa/^(A). Hääliku /ʒ/ kadumine koos hääliku /d/ afrikaadistumisega annab *chá/trá*-kujulise häälduse, aga hääliku /a/ kadumine annab *tê*-kujulise häälduse.

Hiinas on *chá/trá*-kujuline hääldus domineeriv. Páris Lõuna-Hiinas Yue lektis ongi *chá/trá*-kujuline hääldus. Alates 1557. aastast asusid portugallased Yue-lektilise Aomeni (Macau) piirkonda elama. See aga võimaldas portugali keelel võtta üle kuju *chá* (portugali keele ortograafias ongi *chá*, hiinlased said hiljem juhuslikult täpselt sama alfabeetilise graafi), enne kui teised Lääne-Euroopa keeled võtsid hollandi keelest üle kuju *tee*.

Hiina keele lihtsõnatüve 茶^(chá/trà) vanim allikas on hiina keele lihtsõnatüvi 茶^(tú/dó), mis ilmus juba 121. aastal avaldatud raamatus „Lihtkirjamärkide seletamine ja liitkirjamärkide analüüsimine” (121-SW: #668), mis oli esimene hiina keele standardsõnaraamat. Selle põhiline tähendus on ’kibe taim’.

¹ 漢字 (mandariini *hàn-zì* / vietnami *hán-tự* / jaapani *kan-ji* / korea *han-ja*) on hiina kirjaviiis. Teine osa 字 (*zì/tǔ/jǐ/lǐ*) on keeleüksus morfeem-etümon. Algselt tähistas üks hanzi-kirjamärk just ühte lihtsõnatüve. Selline tähistamine ei sõltu kohalikust hääldusest ega tähendusest, mis võivad varieeruda.

² Hiina etümoloogia korrektseks mõistmiseks tuleb vaadelda hiina lihtsõnatüve nii vähemalt ühes põhjahiina lektis kui ka ühes lõunahiina lektis. Seda teevad hiina keeleteadlased intuiitiivselt. Olen soovitanud (nt Gao 2012; 2014) lugejale paremaks arusaamiseks välja kirjutada sõnakuju mandariini *pinyin*’is ja vietnami ortograafias (hiina laensõnad vietnami keeles esindavad enamasti lõunahiina lekte), mis on ametlikud kirjaviisid ja millel on olemas ka rahvusvahelised teatmikud.

jaam

EES kirjeldab selle sõna etümoloogiat nii:

jaam ... ← vene VAN *jam* 'postijaam'.

Enn Ernits (2007: 18–19) on seletanud selle sõna ajalugu ja etümoloogiat järgnevalt:

See on laen vene keelest, milles *ямб* oli tavakeeles kasutusel XVIII sajandi keskpaigani. Eesti sõna *jaam* 'die Postierung' kohtame esmakordselt A. Thor Helle koostatud ja 1732. aastal avaldatud keelekäsiraamatus. Selle sõnastikuosa tugineb küll põhiliselt S. H. Vestringi ainesele, milles aga asjaomane sõna näib puuduvat.

[---] Vene keelde on asjaomane sõna jõudnud turgi keeltest, vrd uiguuri, tšagatai ja türki *jam* tähenduses 'postijaam; postihobused'. Ent ka turgi keeltes pole asjaomane sõna genuinne, vaid laenatud mongoli keelest, kus *зам* [dzam] märgib (hobu)postijaama, samuti (maan)teed. Ka sugulaslikes kalmõki ja burjaadi keeles esineb *зам* tee tähenduses. Ometi polevat mongoli keeltegi sõna genuinne, vaid kujutavat endast laenu hiina keelest (vrd *zhan* [tʃan] 'peatus, jaam; peatuma').

Ernitsa kaastööst tsiteeritud tekst on korrektne (ehkki mandariini hiina sõna peab olema *zhàn* [tʃään]). Eesti keele sõna *jaam* pärineb vene keele ja mongoli keele kaudu hiina keelest.

Selle sõna etümoloogiline vaste on hiina lihtsõnatüvi 站 (*zhàn/tram*), mis ilmus juba 1008. aastal avaldatud „Suur-Songi keisririigi ümbertöötatud laiendatud riimisõnaraamatus” (1008-GY: #19857). Selle põhiline tähendus on 'seisma; jaam (k.a peatus)'.

Mongoli keel võttis selle sõna hiina keelest. Selle lihtsõnatüve hääldust tollases ametlikus hiina lektis ehk keelevariandis on kirjeldatud 1308. aastal ilmunud „Mongoli kirjaviisis olevas riimiraamatus” (1308-MGZY) Phags-pa kirjaviisis nii nagu paremal asuval joonisel, mille ladina transkriptsioon on *jam*.

Hiina keele lihtsõnatüve 站 (*zhàn/tram*) vanim allikas on ebaselge. Selle lihtsõnatüve kirjalik tunnus ehk hanzi-kirjamärk on ainult 1000 aastat vana (teised tavalised hanzi-kirjamärgid on 3000 aastat vanad). Selle hanzi-kirjamärgi vanemast kirjandusest puudumise põhjal võib oletada, et see tüvi võis hiina keelde tulla mingist teisest keelest alles keskajal. Võib ka spekuloida, et sõna oli vanemas kõnekeeles juba olemas, kuid jäi miskipärast üles kirjutamata.

Nii tekib võimalus, et eesti keele *jaam* ja hiina keele 站 (*zhàn/tram*) on etümoloogiliselt võrdsed, aga on lahtine, kas hiina keel on laenu algallikas.

Siiski on hiina keel tänapäeval selle tüve oluline esindaja. Hiinas kasutatakse seda sõna igapäevaselt nii rongi-, bussi- (sh bussipeatuse) kui ka bensiiinjaama kohta. Teatud hiina lektide (nt Kantoni, kus selle tüve hääldus on ligikaudselt *tsaam*) oskajatel on suur äratundmisrõõm, kui seda sõna tabatakse mõnes Eesti lennu-, rongi- või bussijaamas.

Kuna sama tähendus 'jaam' on selle tüve leviku kahes otsas ehk Eestis ja Hiinas, võib oletada, et see tüvi levis eesti keelde lihtsalt tähendusega 'jaam', ehkki *jaam* oli algselt just hobupostijaam (rongi-, bussi- või bensiinjaama ei olnud tollal olemas).

Kirjandus

- 121-SW = X ŭ, Shèn (許慎) 121. 說文解字 [Shuō wén jiě zì, 'Lihtkirjamärkide seletamine ja liitkirjamärkide analüüsimine'].
- 1008-GY = C h é n, Péng-nián (陳彭年) 等 [dǐng, jt] 1008. 大宋重修廣韻 [Dà sòng chóng xiū guǎng yùn, 'Suur-Songi Keisririigi ümbertöötatud laiendatud riimisõnaraamat'].
- 1161-YJ = Z h ā n g, Lín-zhī (張麟之) 1161, 韻鏡 [Yùn jìng, 'Riimide peegel'].
- 1308-MGZY = Z h ū, Zōng-wén (朱宗文) 1308. 蒙古字韻 [Méng-gū zì yùn, 'Mongoli kirjaviisis olev riimiraamat'].
- D a h l, Östen 2013. Tea. – The World Atlas of Language Structures Online. Toim M. S. Dryer, M. Haspelmath. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <http://wals.info/chapter/138> (15. IV 2014).
- EES = Eesti etümoloogiasõnaraamat. Koost ja toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar, peatoim Iris Metsmägi. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.
- E r n i t s, Enn 2007. Kaude laenatud sõnade põnev päritolu. – Oma Keel, nr 2, lk 16–25.
- G a o, Jingyi 2012. Official colours of Chinese regimes: A panchronic philological study with historical accounts of China. – Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences, kd 16, nr 3, lk 237–285.
- G a o, Jingyi 2014. Rhyme correspondences between Sinitic and Uralic languages: On the example of the Finnish -ala and -aja rhymes. – Linguistica Uralica, kd 50, nr 2, lk 94–108.
- VL = Võõrsõnade leksikon. 8., põhjalikult ümber töötatud trükk. Koost Eduard Väari, Richard Kleis, Johannes Silvet, Tiina Paet, Tuuli Rehema, peatoim Tiina Paet. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Kirjastus Valgus, 2012.

Kaastöö valmimist on toetanud Haridus- ja Teadusministeeriumi sihtfinantseerimine (SF0050037s10 „Sõna ja mõiste eesti sõnavara ja kohanimede kujunemisel”).